

HARS VE MEDENİYET KAVRAMLARI ARASINDA MEDENİYETLER ÇATIŞMASI*

Aslı KAYHAN**

“Medeniyetler Çatışması “ adlı makale 1993 yılında S. P. Huntington tarafından yazıldığında, ana sorun soğuk savaş sonrasında yeni dengelerin biçimlenmesinde hangi yapılanmaların esas alınması idi. Huntington bu sorunu daha çok siyasi bir temelde ve Batı merkezli bir dünya görüşüne denk düşecek şekilde yazarken aslında önemli bir tartışmayı sürdürür. Günümüzde küreselleşme süreci içinde gittikçe karmaşıklaşan düzende başat olanın uygarlık çatışması olduğu düşüncesi Huntington’da açıkça dile getirilirken aslında modernleşme ve sonrası tartışmalarında örtük bir biçimde zaten sürdürülmektedir.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında dağılan ve içinden yeni bir ulus inşa etmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden Cumhuriyet’in ilk yıllarına giden yolda Ziya Gökalp ise önemli bir isimdir. Gökalp, çalışmalarına II. Meşrutiyet döneminde başladığı düşünce sistemini gerçek anlamıyla Kemalistler’in tek parti yönetimine hazırlandığı yıllarda tamamlamıştır. Bu düşünce sisteminde Gökalp, pozitivist geleneğine karşın bilgi kuramına idealizmi ve dayanışmacı-kardeşlikçi korporatist görüşü katar ve görece demokratik kuramıyla kendine Durkheim’ı kaynak alır. Toplumsal gerçeklikleri incelerken değer yargılarını, evrensel kuramları incelerken nesnel koşulları değerlendirme gerekliliği yönünde temellenen sentezci yaklaşımı, idealizmle pozitivistimin sentezini bulmaya çalışan 19. yüzyılın Avrupalı düşünürlerinkinden farklı değildir.

Burada yapmak istediğim şey, Huntington’un tezi içinde yer alan *medeniyet* tanımı ve bunun odağında gelişen evrensel ve uluslararası *medeniyet*

* İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü tarafından 25-26 Ekim 2004 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenmiş olan *Türkiye’de Sosyoloji - Ziya Gökalp Sempozyumu* konulu toplantıda sunulan aynı başlıklı bildirinin metnidir.

** Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

açılımlarının, Ziya Gökalp'in iki önemli çalışmasında (1917;"Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak" ve 1923;"Türkçülüğün Esasları") yaptığı tanımlarla karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırmayı yaparken de *medeniyet* kavramında bir araya getirilen öğelerin, Gökalp'in *medeniyet* ve *hars* olarak ayırdığı ulusal değerler ile evrensel değerler ikiliği üzerinden incelenecek bir yolunun olup olmadığını tartışmaya çalışacağım. Elbette bu tartışmayı yaparken, Huntington'un makalelerinin son derece eklektik ve tutarsız tanımlamalarla yüklü olduğunu farkında olduğumu ama tezinin ana çizgisinde genel kabul gören bazı tanımlar olduğunu düşünerek bir karşılaştırmaya gittiğimi belirtmek isterim.

Medeniyet tanımına öncelikle Huntington'un makalesinden bakarsak, "Bir medeniyetten bahsettiğimiz zaman neyi kastediyoruz? Medeniyet kültürel bir varlıktır. Köyler,bölgeler,etnik gruplar, milliyetler, dini gruplar... Bunların hepsi, kültürel çeşitliliğin farklı seviyelerinde ayrı kültürlerle sahiptirler" derken bunu şu şekilde aşamalandırır : " Güney İtalya'daki bir köyün kültürü, kuzey İtalya'daki bir köyün kültüründen farklı olabilir ; fakat her ikisi de onları Alman köylerinden farklı kılan müşterek İtalyan kültürünü paylaşacaklardır. Avrupalı toplumlar, kendilerini, sırasıyla, Arap ve Çin toplumlarından ayıran kültürel hususiyetleri paylaşacaklardır. Mamafih, Araplar, Çinliler ve Batılılar daha geniş herhangi bir kültürel varlığın parçası değildirler"¹. *Medeniyet* tanımı ayırımların odağı olma çizgisinde gittikçe netleşir : "Bir medeniyet, insanların kendilerini diğer türlerden ayırt eden yönünden başka onların sahip olduğu en yüksek kültürel gruplaşma ve en geniş kültürel kimlik seviyesidir. Medeniyet, hem dil, tarih, din, adetler, müesseseler gibi ortak objektif unsurlar vasıtasıyla ve hem de insanların subjektif olarak kendi kendilerini teşhis etmeleri suretiyle tarif edilir"².

Burada açık olarak Huntington'un *medeniyet* kavramı altında; Gökalp'in özellikle ayırmak istediği şeyi birleştirdiğini görüyoruz. Daha da açarsak, Gökalp; *medeniyet* ile *harsı* (milli kültürü) ayırırken *hars*'a atfettiği şeyler; subjektif bir nitelik taşıyan inançlar, ahlaka ait görevler ve olgular Huntington'un *medeniyet* tanımı içinde yer almaktadır. Daha da önemlisi, Ziya Gökalp *medeniyeti* din odaklı ümmetten ilim ve fen aşamasında birleşen diğer bir deyişle akılla bağlanan milletlerarası bir süreç olarak tanımlamasına karşılık

¹ Samuel P. Huntington v.d., *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., 5. Baskı, 2001, Ankara, s. 24.

² A.g.e., s.24

Huntington kutuplaşmanın temelini *medeniyetleri* koymaktadır. Gökalp *medeniyetin* milletlerarasılığa doğru gitme sürecinin doğallığını “...aletler ile tekniğin gelişmesinden doğan çağdaş medeniyet, pozitif bilimlere dayanan yeni bir milletlerarası birlik ortaya çıkarmaktadır. Çağımızda, dine dayalı milletlerarası birlikler, yerlerini ilime dayanan gerçek milletlerarası birliklere bırakmaktadır”³ biçiminde ifade eder.

Huntington, *medeniyetler* neden çatışacak sorusuna verdiği yanıtların ilkinde; *medeniyetler* arasındaki farkların gerçek ve köklü temelleri olduğundan bahsederek; “medeniyetler birbirinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi de din yoluyla farklılaşır” der ve bu nedenle de “farklı medeniyetlerin insanların, hak ve sorumluluklar, hürriyet ve otorite, eşitlik ve hiyerarşinin görece önemi konusunda asırlara dayanan dolayısıyla da kolay kolay dönüşmeyecek fikirleri olduğunu” söyler.⁴

Gökalp ise buna yanıt oluşturur nitelikte geleneği tanımlarken; onun yaratıcı ve ilerletici niteliğinden bahseder ve onlara aşılana yabancı yeniliklerle de damarlarındaki hayat suyundan verim alarak canlandığını belirtir. Burada İngilizler’i örnek vererek, kuralsız bir millet olmalarına rağmen tarihsel bağlarının gücü ve gelişime açık geleneklerinin onları çağdaşlık düzeyine taşıdığını anlatır. Geleneğin bir milletin ruhunu, bedenini ise kuralların oluşturduğunu söylerken Bergson felsefesinin öznelci bir sezgicilik olan felsefesinden esinlenir.⁵ Bergson’un kişinin ruhunu anılarının bütünü, bedenini ise alışkanlıklarının bütünü olarak görmesi anlayışını geleneğin ateşleyici rolüyle, kuralların donuklaştırıcı yönü arasındaki gerilime taşır. Bu gerilimde de geleneğin yarattığı hareketli coşkuyu baskın yani kazanan yön olarak görür. Dolayısıyla gelenek üzerinden bağını kurduğu toplumun kültürel yapısını Huntington gibi statik değil dinamik olarak algılar. Yine Huntington *medeniyete* indirmediği kültürün dışı kapalılığını vurgularken Gökalp “... kişisel yeteneklerin başka başka oluşundan bölgesel işbölümü ortaya çıktığı gibi, milli yeteneklerin farklı olmasından da milletler arasında farklı kültürler oluşur. Önceleri birbirine yakınlaşmaya başlayan halklar, ticaret, kültür ve teknik

³ Ziya Gökalp; *Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Toker Yay., 1988, İstanbul, s:15.

⁴ Samuel P. Huntington v.d., *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., 5. Baskı, 2001, Ankara, s. 24.

⁵ Ziya Gökalp; *Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Toker Yay., 1988, İstanbul, s:23.

alanlarda karşılıklı ilişkiye girişirler, zaman içerisinde bu ilişki çevresi genişler” derken kültürlerin birbirlerine yakınlaşacağını öngörür.⁶

Doğal olarak Gökâl’ın yaşadığı dönem içerisinde sosyolojide egemen olan bütüncü görüşler doğrultusunda, daha çok iyimser öngörüler içerisinde olduğunu da belirtmek gerekir. Türk sosyolojisinin kurucusu olan Gökâl, Türk cumhuriyetinin yeniden yapılanan toplumuna model arayışı içinde Durkheim geleneğini örnek almaktadır. Bu arayışında toplumun bir ulus devlet olarak inşası konusunda çalışırken ülkenin uluslararası konumunu da gözetten bir çerçevede düşünmektedir. *Medeniyet* ve *hars* ayrımı da geniş çerçevede kurgulanan bir ayırım olarak tartışmalarının odağına oturur.

Din’in temel ayırıcı unsur olması Gökâl ve Huntington’ın ortak olduğu bir konudur. “..Etnisiteden daha fazla olarak din, insanlar arasında keskin ve dışlayıcı şekilde ayırım yapıyor”⁷ biçiminde düşünen Hungtinton’a paralel olarak Gökâl; “Balkan Savaşı, Avrupa vicdanının bugün bile Hristiyan vicdanından başka bir şey olmadığını gösterdiTrablusgarp ve Balkan Savaşlarında Türklerin felaketlerine ortak olan manevi yardımlarını esirgemeyenler isimlerini dahi bilmediğimiz Müslüman toplumlarıdır”⁸. derken kendi döneminin uluslar arası ilişkilerinde temel olarak gördüğü ayırımı vurgulamaktadır. Ancak, bir *uyum kuramcısı* olan Gökâl daha sonraki çalışmalarında bu görüşten uzaklaşarak ulusal olanla uluslar arası olan arasındaki gerilimin yersiz olduğunu düşünmeye başlar. Çünkü hepsinin bütününde bir işlevi vardır. Buradan hareketle Gökâl, çağdaş bilim ve teknolojinin gelişimiyle enternasyonalizmin dinsel yönünün pozitvizme çevrildiğini düşünür. Bu aşamada da din yalnızca toplumsal dayanışma da bir ahlak normu olarak kalır.

Huntington ise bu noktada; dinin etnik kimliklerin yeniden canlanmasını getirdiğini belirterek “medeniyetler arasındaki farklar ciddi ve önemlidir, medeniyet şuuru arttırıyor, medeniyetler arası mücadele, hakim global mücadele tarzı olarak ideolojik ve diğer mücadele tarzlarının yerine geçecek”⁹ düşüncesiyle uzlaşımından çok gerilimi daha üst noktaya taşımaktadır.

⁶ A.g.e, s:33

⁷ Samuel P. Huntington v.d., *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., 5. Baskı, 2001, Ankara, s. 33.

⁸ Ziya Gökâl; *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. S. 14.

⁹ A.g.e., s: 48

Başlarda da belirttiğim gibi Huntington'un tezinin yarattığı tartışma süreci iki önemli çizgide gelişir; birinde költürcülüğün küreselleşme ideolojisi olarak öne çıkarılması sorunu ki bu noktada insanlığın evrensel değerlerinin bir kenara itilerek költürlerine hapsedildiği kontrol mekanizmaları geliştirme sorunu gündeme getirilmektedir¹⁰. Diğerinde ise, költürler kavramının kasıtlı bir biçimde örtük bir ırkçılıkla, statik, geçişsiz ve katı yapılar olarak gösterilmesi ve gerek Batı gerekse doğu için 'icat edilmiş' bir költürel temelli tarih çizilmesi sorunudur¹¹.

İki ana ekseninde de "Batı"nın kendini modernizmle özdeşleştirdiği evrensel güç konumuna eleştiri yağarken, "doğu"nun da kendine dönük sorgulamalarında eleştireliliğe daha cesur yer vermesi düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

Ben de Huntington'ın tezini Gökalp ile karşılaştırırken bu kendine dönük eleştirelilikte bir kaynak arama çalışması yapmaya çalıştım diyebilirim. Elbetteki dünyanın Gökalp'in de içinde yer aldığı modernleşme teorilerinin öngördüğü gibi bütünsel bir uyum içinde insanlığın ilerlemesine tanıklık edemediğini bugün görebiliyoruz. Bu nedenle de özellikle Huntington'un çalışmasını önemli kılan onun bilimsel anlamda güçlü bir tez olması değil siyasal düşünce düzeyinde yaygınlaşan çatışmaların altını çizmesidir.

Her şeyin günahı modernleşmeye yüklenemez. "Batı" ve "doğu" bu kutuplaşmada kendilerine yönelik özelleştirilmesinde daha gerçekçi oldukça bir açılım gelebilir. Biz de bu anlamda tarihi açıdan bir geçiş döneminin tanığı olduğumuzu söyleyebiliriz. Tam da bu yüzden büyük bir geçiş döneminin tanığı ve bizzat kendinde bu gerilimleri taşıyan bir düşünür olarak iki ucu açık – Bergson'un öznelci felsefesiyle temellenen Tarde sosyolojisi ve Batı modern sosyolojisinin kurucularından Durkheim sosyolojisi- düşünce sistemiyle yaşadığı topluma bir model aramaya çalışan Ziya Gökalp'in *hars ve medeniyet* ayrımı üzerinde yapmaya çalıştığı şeyin önemli olduğunu düşünmekteyim. Bu arayışın içinde barındırdığı çelişkilere rağmen her "Batı" dışı toplumun kendi süreçlerini geriye dönük bakışla anlamaya çalışırken bulması gereken kendine ait böylesi bir düşünsel kanal olduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım.

¹⁰ A.g.e., Amin, s.350-352; J.F. Bayart,s.290-293

¹¹ A.g.e., (P.Beaudet,s.308-310, Bayart, s.314)

ABSTRACT

***“Clash of Civilisations” in Between the Conceptions of “Hars” and
“Civilisation”***

When S. P. Huntington wrote the article called “Clash of Civilisation” in 1992, the subject discussed was which criteria are accepted as the basic to form the new balances after the cold war. As Huntington wrote these problems in the political and the west-centre ideology frame he continued a very important discussion of the new global system. Indeed, the opinion of “clash of civilisation” is dominant in the present global system while stated by Huntington, indeed the criticism of this idea is debated in modernism and post-modernism.

On the other hand, Ziya Gökalp was an important name between the period covered from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. This period, was when the Ottoman Empire was falling and the Turkish Republic was founded. Gökalp started his works in II. Meşrutiyet, but he completed his works in the years of the mono-system of Kemalism. Although he was a positivist, idealism together with solidarist-corporatist opinion revealed itself in Gökalp’s theory and also he referred to Durkheim’s theory to construct his relative democratic theory.

His syntactic approach when considering standard judgement during the studies of the social realisations and objective conditions during his examination of universal theories was not different to that of the EI will argue whether European thinkers of the 19th century who tried to find the syntax idealism and the positivism.

I want to compare Huntington’s definition of civilisation and the declinations of universal and international civilisation with the ones Gökalp defines in his books “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, 1917; Türkçülüğün Esasları, 1913”. I will argue whether there is a new way to consider the dual values in Gökalp where his separated civilisation (that means are universal values) and “hars” (that means national values) while comparing these factors which are used together by Huntington in the concept of civilisation.